

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

روایت‌شناسی کاربردی

روایت‌شناسی کاربردی

تحلیل زبان‌شناختی روایت:

تحلیل کاربردی بر موقعیت‌های روایی، عنصر پیرنگ، و نحو روایی در روایت‌ها

دکتر علی عباسی

چاپ دوم

۱۳۹۵

فهرست مطالب

سخنی با خواننده	نه
۱. مقدمه	۱
۲. بخش نظری	۱۳
۱.۱.۲. اصول اساسی برای تحلیل درونی روایت‌ها	۱۵
۲.۲. تعریف روایت	۳۷
۳. بخش کاربردی	۷۱
۱.۱.۳. روش‌شناسی تحلیل متن	۷۳
۲.۳. تحلیل کاربردی متون	۸۹
۴. نتیجه کلی	۴۲۷
منابع	۴۴۳
واژه‌نامه فارسی - فرانسه	۴۴۷
واژه‌نامه فرانسه - فارسی	۴۴۹
نمایه	۴۵۱

فهرست مطالب تفصیلی

سخنی با خواننده	نه
۱. مقدمه	۱
۲. بخش نظری	۱۳
۱.۲. اصول اساسی برای تحلیل درونی روایت‌ها	۱۵
۱.۱.۲. مقدمه	۱۵
۲.۱.۲. تمایز متن و «بیرون از متن»	۱۶
۳.۱.۲. گفته / گفته‌پردازی	۱۷
۴.۱.۲. فیکسیون / مصداق	۲۱
۵.۱.۲. تمایز بخشیدن بین سطوح تحلیل	۲۲
۶.۱.۲. عینی‌سازی متن	۲۶
۷.۱.۲. بازی با زمان‌ها	۲۹
۸.۱.۲. میدان‌های واژگانی و میدان‌های معنایی	۳۱
۲.۲. تعریف روایت	۳۷
۱.۲.۲. مقدمه	۳۷
۲.۲.۲. تعریف روایت از منظر روایت‌شناسان (ژرار ژنت و ژپ لیت ولت)	۳۸
۳.۲.۲. تعریف روایت از منظر نشانه - معناشناسان (پروپ، گرمس و لاری وای)	۵۴
۱.۳.۲.۲. نظریه و تعریف روایت از منظر ولادیمیر پروپ	۵۵
۲.۳.۲.۲. از نقش‌ها تا منطق کنش‌های روایی از ولادیمیر پروپ تا گرمس	۵۸
۱.۲.۳.۲.۲. روایت حداقل	۶۱
۲.۲.۳.۲.۲. مدل کنشگران (نحو روایی)	۶۸
۳. بخش کاربردی	۷۱
۱.۳. روش‌شناسی تحلیل متن	۷۳
۲.۳. تحلیل کاربردی متون	۸۹
۱.۲.۳. بررسی تطبیقی کارکرد روایی پیرنگ در دو روایت قدیم و جدید: «خرگوش و شیر» از مثنوی و «شیر درنده و خرگوش باهوش» از قصه‌های شیرین مثنوی مولوی	۸۹
۲.۲.۳. مقایسه تطبیقی چگونگی زایش معنا در ساختار روایی «حکایت نمازفروش» (از «هزار و یک شب») و روایت «سه‌تار» از جلال آل احمد	۱۰۲
۳.۲.۳. پژوهشی تطبیقی بر عنصر پیرنگ مورد مطالعه: «دو گربه روی دیوار» از صمد بهرنگی و «هیزم» از فریدون عموزاده خلیلی	۱۱۲

- ۴.۲.۳. پژوهشی تطبیقی بر کارکرد پیرنگ در «دو خرماي نارس» از فریدون عموزاده خلیلی و «داستانک‌های خرگوش حکیم» از محمدهادی محمدی ۱۲۷
- ۵.۲.۳. کارکرد فراروی در قصه «حضرت آدم» از قصه‌های قرآن ۱۳۵
- ۶.۲.۳. کارکرد روایت در «ذکر بر دار کردن حسنک وزیر» از تاریخ بیهقی ۱۴۷
- ۷.۲.۳. کارکرد روایی و موقعیت‌های روایی در «بچه مردم»، «گلدسته‌ها و فلک» و «جشن فرخنده» از جلال آل احمد ۱۵۹
- ۸.۲.۳. چگونگی کارکرد پیرنگ در «نخل»، «عاشق کتاب» و «گره»، اثر هوشنگ مرادی کرمانی ۱۷۸
- ۹.۲.۳. بررسی عنصر پیرنگ در «سفر چشمه کوچک»، «سفر به شهر سلیمان»، «آن روز که بی بی مهمان ما بود»، «بی‌شناسنامه‌ها» و «آفتاب» از آثار فریدون عموزاده خلیلی ۱۸۸
- ۱۰.۲.۳. پژوهشی بر عنصر پیرنگ در «سایه ملخ» از محمدرضا بایرامی ۲۰۸
- ۱۱.۲.۳. پژوهشی بر عنصر پیرنگ در آثار داوود غفارزادگان ۲۱۶
- ۱۲.۲.۳. کارکرد روایی در داستانک‌های خرگوش حکیم ۲۲۳
- ۱۳.۲.۳. تجزیه و تحلیل پیرنگ در «داستانک‌های نخودی» ۲۴۸
- ۱۴.۲.۳. کارکرد موقعیت‌های روایی، پیرنگ و الگوی کنشگران در فضانوردها در کوره آجرپزی ۲۶۵
- ۱۵.۲.۳. کارکرد روایی در «موشی که گربه‌ها را می‌خورد»، «مرگ لاک‌پشت»، «عرعر مشکوک» و «هیچ آدمی کلاغ را نشناخت» ۲۷۲
- ۱۶.۲.۳. کارکرد موقعیت‌های روایی، نحو و پیرنگ در «گاوه‌های آرزو» ۲۹۲
- ۱۷.۲.۳. بررسی کارکرد عنصر پیرنگ در «آواره بی‌خورشید» ۳۰۹
- ۱۸.۲.۳. پژوهشی بر چگونگی زایش معنا از خلال ساختار روایی در بیگانه، اثر آلبر کامو ۳۱۸
- ۱۹.۲.۳. کارکرد روایی در «شازده کوچولو» (نظام معنایی منسجم تشکیل شده از ساختارهای تودرتو، تسلسلی و تکراری) ۳۲۹
- ۲۰.۲.۳. کارکرد نحو روایی (مدل کنشگران) در تئاتر لورانسو اثر موسه ۳۴۴
- ۲۱.۲.۳. پویایی و سیالیت گفته‌پردازی و گفته در نقالی ۳۵۷
- ۲۲.۲.۳. کارکرد موقعیت‌های روایی و پیرنگ در فیلم «لیلا» اثر داریوش مهرجویی ۳۶۳
- ۲۳.۲.۳. بررسی عنصر پیرنگ در فیلم‌نامه «مهمان مامان» و «لیلا» اثر داریوش مهرجویی ۳۹۰
- ۲۴.۲.۳. کارکرد روایی در تابلوهای هنری بعد از انقلاب ۳۹۹
۴. نتیجه کلی ۴۲۷
- منابع ۴۴۳
- واژه‌نامه فارسی - فرانسه ۴۴۷
- واژه‌نامه فرانسه - فارسی ۴۴۹
- نمایه ۴۵۱

سخنی با خواننده

روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل روایت: تحلیل کاربردی بر موقعیت‌های روایی، عنصر پیرنگ، و نحو روایی در روایت‌ها) اثری است برای تمام کسانی که فقط علاقه دارند مبانی اصلی موقعیت‌های روایی، پیرنگ و نحو روایی کنشگران را بشناسند و به صورت کاربردی در تحلیل‌های‌شان از آن استفاده کنند. برای شناخت این مبانی باید از نشانه - معناشناسی روایی (خصوصاً مکتب پاریس) و روایت‌شناسی (ژرار ژنت و ژپ لانتولت) به عنوان رویکردهای علمی شناخته‌شده در این حوزه کمک گرفت. از آنجایی که فرهنگ ایرانی علاقه‌ای خاص به متون و فرهنگ روایی و اسطوره‌ای دارد، دانستن عناصر تشکیل‌دهنده و کارکرد این عناصر در یک متن روایی برای دسترسی به معنا و چگونگی ظاهر شدن آن لازم و ضروری است؛ و نیز آشنایی با علم روایت‌شناسی^۱ و نشانه - معناشناسی روایی^۲ برای فرهیختگان و خصوصاً دانشجویان رشته‌های هنری و ادبی بسیار مفید خواهد بود.

سابقه روایت‌شناسی و به دنبال آن نشانه - معناشناسی روایی به عنوان علم در ایران طولانی نیست و در واقع، می‌توان گفت این علم هنوز در ایران جوان است. فریدون بدره‌ای با ترجمه کتاب ریخت‌شناسی قصه‌های پریان، نظریه‌پردازی صورت‌گرفته درباره شکل‌شناسی و همچنین نظریه نحو روایی را که توسط ولادیمیر پروپ ارائه شده بود معرفی کرد. بابک احمدی از دیگر مترجمان و نویسندگانی است که قدم بسیار مهمی در این مسیر برداشته است، به طوری که بعد از انتشار کتاب‌هایش حرکت وسیعی در این میدان آغاز شد. او تلاش کرد نظریه‌های روایت‌شناسی (ژرار ژنت، بوث، اشمیت، بارت و ...) و همچنین نظریه‌های مربوط به حوزه روایی (پروپ، گرمس، برمون و ...) را در ساختار و تأویل متن، از نشانه‌های تصویری تا متن به شکل خلاصه معرفی کند. با معرفی این نظریه‌پردازان، موج جدیدی برای ترجمه این نوع کتاب‌ها و مقاله‌ها در حوزه متون روایی صورت گرفت. احمد اخوت با تألیف کتاب دستور زبان داستان قدم مهم دیگری را در این راستا برداشت. او نه فقط نظریه‌های مربوط به پیرنگ، نحو روایی و ... را به شکل فشرده‌شده توضیح داد، بلکه سعی کرد آن‌ها را به صورت موردی روی متون فارسی پیاده کند و سال‌ها بعد از انتشار این کتاب‌ها و مقاله‌ها، حمیدرضا شعیری، الهام گرفته از نشانه - معناشناسی مکتب پاریس، حرکت جدیدی را در حوزه مطالعات روایی بعد از ولادیمیر پروپ آغاز کرد. شعیری با انتشار مبانی معناشناسی نوین و تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان مسیر جدیدی را به فرهیختگان مطالعات روایی نشان داد. با انتشار این کتاب‌ها و در ادامه پژوهش‌های صورت‌گرفته بر روایت، نگارنده این کتاب، ترجمه رساله‌ای در باب گونه‌شناسی روایت، نقطه دید اثر ژپ لانتولت (ترجمه علی عباسی و نصرت حجازی) و

1. narratologie

2. sémiotique narrative

همچنین صمد ساختار یک اسطوره را با همکاری محمدهادی محمدی نوشت و همزمان مطالعات خود را بر محور روایت‌شناسی و روایی‌گری متمرکز ساخت تا جایی که علاوه بر صمد ساختار یک اسطوره و این کتاب، روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل روایت: ...)، کتاب دیگری را با عنوان احتمالی نشانه - معناشناسی روایی (بعد از گرمس) در دست نگارش دارد. وانگهی، در امتداد این نوع تألیفات نمی‌توان از مقاله‌های مرتضی بابک معین در حوزه روایی‌گری، سیر زایشی معنا، طرحواره تنشی^۱ و همچنین کتاب معنا در تجربه هستی ایشان که در دست چاپ می‌باشد و در آن به دورنماهای جدید پدیدارشناختی نشانه - معناشناسی اشاره می‌کند نام نبرد و از کتاب درآمدی بر بینامتنیت اثر بهمن نامور مطلق اسمی به میان نبرد. در واقع، درآمدی بر بینامتنیت پیوند متن روایی «الف» را با دیگر متون قبل از خود مثلاً «ب» و «ج» نشان می‌دهد و به نوعی می‌توان گفت که ادامه‌دهنده و توسعه‌دهنده رویکرد روایت‌شناسی است. با این حال، به درستی می‌توان ادعا کرد که این تألیفات در ایران هنوز به پایان خود نرسیده است، زیرا نظریه‌های جدید روایی در نشانه - معناشناسی روایی (مکتب پاریس) هنوز ترجمه و معرفی نشده‌اند. علاوه بر آن روایت‌شناسی و نشانه - معناشناسی روایی هنوز در ایران علمی بسیار جوان‌اند، زیرا به صورت بومی در نیامده‌اند.

اما در غرب، روایت‌شناسی به شکل کنونی آن تقریباً به اوایل قرن بیستم برمی‌گردد. هر چند که این علم، در ایران، به صورت پدیده‌ای وارداتی به دست ما رسیده است و ریشه در سنت مطالعات ما ندارد اما در غرب، ریشه در سنت مطالعات نظری آن‌ها دارد. در ابتدای قرن بیستم، ادبیات و نقد ادبی کشورهای اروپایی تحت تأثیر رویکرد علمی صورت‌گرایان و ساخت‌گرایان قرار داشت و این تأثیر نتایج ارزشمندی را برای آن‌ها به بار آورده است. به‌رغم نقدهایی که علیه آن رویکردها صورت گرفت، می‌توان ادعا کرد که این نظریه‌ها همچنان ارزش خود را حفظ کرده و هر روز در حال پیشرفت‌اند. به‌طور نمونه، در حوزه روایت‌شناسی و نشانه - معناشناسی روایی می‌توان از بعضی اصول بنیادین این رویکردها نام برد که تا امروز هم خلاف آن به اثبات نرسیده است (نگاه کنید به پاورقی)^۲. حتی افرادی چون دریدا به‌رغم نشان دادن ضعف‌ها و نقاط شکننده ساخت‌گرایی، باز از همان مفاهیم و تعاریف فردینان دو سوسور در مورد

۱. در همین موضوع مقاله‌های زیر از مرتضی بابک معین پیشنهاد می‌شود: «امنیت و عدم امنیت نشانه‌ای»، «مربع معناشناسی و استراتژی‌های متفاوت گفته‌پردازی در تبلیغات»، «خوانش کاریکاتور با طرحواره تنشی»، «سیر زایشی معنا و گذر از چامسکی».

۲. در زیر به برخی از قوانین ثابت و جهانی روایت یا دستور زبان روایت اشاره می‌شود:

۱. سه پاره ابتدایی، میانی و انتهایی در روایت.

۲. حضور عنصر ثابت راوی، مخاطب از یک سو و کنشگر از سوی دیگر در تمام روایت‌ها.

۳. انفعال زمانی و مکانی بین عمل روایت با زمان و مکان کنش شخصیت‌های داستانی.

۴. زاویه‌های دید یا کانون‌شدگی.

۵. ...

نشانه سود می‌جویند (مثلاً نظام دوتایی دال و مدلول که تشکیل یک واحد، یعنی نشانه را می‌دهد. در واقع، دریدا هیچ‌کجا ادعا نکرد که نشانه فاقد مدلول است، بلکه او بر این باور بود که مدلول هر دالی در حال حرکت است و این مدلول در یک مکان ثابت نمی‌ماند به همین دلیل معنا به تعویق می‌افتد؛ در صورتی که از نظر سوسور این مدلول همیشه ثابت و پابرجاست و به همین خاطر دسترسی به معنا میسر است).

نظریه‌پردازان در حوزه روایت‌شناسی و نشانه - معناشناسی (مکتب پاریس)، به دنبال منطق متن و ثابت‌های جهانی در متون‌اند. آن‌ها به دنبال دستور زبانی‌اند که نشان دهد تمام روایت‌ها از آن پیروی می‌کنند: همچون دستور زبان فارسی، انگلیسی، فرانسه و غیره. از نظریه‌پردازان مربوط به روایت‌شناسی و نشانه - معناشناسی می‌توان به افرادی چون بارت، تودوروف، ژرار ژنت، گرمس، برومون و ... اشاره کرد. این نظریه‌پردازان، خود، محصول سنتی‌اند که مطالعات نقد در غرب برای آن‌ها به ارمغان آورده است. آن‌ها را می‌توان در زمان خود نظریه‌پردازان مدرن نامید: مدرن به این دلیل که ابتدا ریشه در سنت علمی خود دارند و فراتر از نظریه‌های گذشتگان خود می‌روند، اما برخلاف آنچه که در ایران دیده می‌شود، نظریه‌های ارائه شده اکثراً ترجمه‌اند و به هیچ‌وجه ریشه در سنت و فرهنگ علمی ایرانی ندارند. به همین خاطر برای رسیدن به دستور زبان روایت‌های ایرانی باید پژوهشگران و دانشجویان به تجزیه و تحلیل متون روایی این مرز و بوم بپردازند تا بتوانند الگوهای منحصر به فرد آن را بیابند و آن‌گاه آن‌ها را به صورت نظامی منسجم ارائه دهند. به منظور دستیابی به الگوهای خاص روایی در روایت‌های این مرز و بوم، در این کتاب تلاش شده است پیکره‌ای مطالعاتی که اکثراً بومی‌اند مورد تحلیل قرار گیرد.

اکنون و در ادامه سطرهای بالا، می‌توان ادعا کرد که روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل‌روایت: ...) در امتداد مبانی معناشناسی نوین، تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناسی گفتمان از حمیدرضا شعیری نوشته شده است و یکی از اهداف اصلی آن بومی‌سازی این نظریه‌هاست. روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل‌روایت: ...) یکی از مباحث اصلی این دو اثر بالا، یعنی «روایی‌گری» و فقط روایی‌گری را بسط و گسترش داده است. در روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل‌روایت: ...)، تلاش کرده‌ایم رویکرد روایت‌شناسی را به صورتی روشمند روی آثار گوناگون پیاده کنیم. همچنین، در هنگام تحلیل متون سعی کرده‌ایم تا حد امکان از متن خارج نشویم و به روش‌شناسی و متن وفادار باقی بمانیم. از مباحث گوناگون روایت‌شناسی، نگارنده فقط موقعیت‌های روایی، پیرنگ و نحو کنشگران یا نحو روایی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است و یکی از ویژگی‌های اصلی روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل‌روایت: ...) دقیقاً همین است که سبب

می‌شود این کتاب از دیگر کتاب‌های این حوزه متمایز شود. پرداختن به یک‌سری از مباحث اصلی روایت‌شناسی، نشان از دقت این کتاب دارد. دلیل این دقت و وسواس نسبت به مسائلی همچون پیرنگ، موقعیت‌های روایی و ... علاوه بر علاقه شخصی نگارنده به این مباحث، توجه به مشکلاتی در زمینه این سه مبحث است که بسیاری از نویسندگان و فیلم‌نامه‌نویسان ایرانی با آن مواجه‌اند. به همین خاطر، در بخش کاربردی یک مقدمه برای هر پیکره مطالعاتی ارائه شده است که در هرکدام از آن‌ها خواننده با حداقل یک پرسش اصلی روبه‌روست و در بخش نتیجه هر پیکره مطالعاتی، تلاش بر آن بوده است تا با استدلال‌های منطقی به پرسش مطرح‌شده در مقدمه پاسخ داده شود و همان‌طور که اشاره شد روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل روایت: ...) از روایت‌شناسی فقط به یکی از مباحث آن، یعنی «موقعیت‌های روایی» می‌پردازد. بحث زاویه دید، گونه‌های روایی، زمان و ... هرکدام کتاب دیگری را طلب می‌کنند. از مباحث نشانه - معناشناسی فقط بحث پیرنگ و نحو کنشگران انتخاب شده است. در مجموع روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل روایت: ...) به سه مبحث زیر خواهد پرداخت: پیرنگ، موقعیت‌های روایی و نحو روایی یا مدل کنشگران. اهمیت پیرنگ به اندازه‌ای است که تعداد قابل توجهی از نویسندگان و فیلم‌نامه‌نویسان با آن مشکل دارند؛ اهمیت موقعیت‌های روایی به آن اندازه است که برای مثال، بدون فهم و جداسازی این سطوح نمی‌توان مفهوم «کنایه»، «طنز» و حتی نوع ادبی کاریکاتور را فهمید.

روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل روایت: ...) اثری است برای تمام کسانی که علاقه دارند مبانی اصلی مبحث روایی، موقعیت‌های روایی، پیرنگ و نحو روایی کنشگران را به شکلی روشمند، علمی و تخصصی بشناسند. خوانندگان این اثر، خصوصاً استادان، دانشجویان و دانش‌پژوهان رشته‌های زبان‌شناسی، زبان و ادبیات فارسی و هنر (سینما، تئاتر و...) اند. این کتاب روش خوانش علمی را (در حوزه روایت‌شناسی و روایی‌گری مکتب پاریس) به صورتی روشمند در اختیار علاقه‌مندان می‌گذارد و به آن‌ها یاد می‌دهد که چگونه متن را به سخن آورند؛ و چگونه از تحمیل کردن خوانش خود بر متن به بهانه تکرار خوانش پرهیز کنند. به همین خاطر تلاش در خواندن متن بر اساس اسلوب و برنامه‌ریزی خود متن است. روایت‌شناسی کاربردی (تحلیل زبان‌شناختی عمل روایت: ...) با معرفی آخرین نظریه‌های علمی در حوزه پیرنگ، موقعیت‌های روایی و نحو روایی تلاش دارد تعریفی روشن و جامع از روایت ارائه دهد و به تبیین عملی و کاربردی این مباحث بپردازد. مبحث کاربردی، حاصل حداقل پانزده سال تجربه نگارنده در این حوزه است. در بخش کاربردی هرکدام از این مباحث تا حد امکان به شکل کاملاً روشمند بسط داده شده است و پیکره مطالعاتی این اثر را روایت‌های گوناگون (ایرانی، بیگانه)، فیلم‌های روایی و تئاتر تشکیل می‌دهند. همچنین تجزیه و تحلیل هنر اصیل نقالی و نیز

گونه‌شناسی قصص قرآنی از ره‌آوردهای بسیار مهم این اثر به شمار می‌آیند. هنگام پیاده‌کردن این نظریه‌ها تلاش کردیم متن را تا جایی که امکان دارد به سخن درآوریم و متون را نیز بر اساس برنامه‌ریزی انجام‌شده توسط گفته‌پرداز بخوانیم، زیرا بر این باوریم که این متن است که تعیین می‌کند آن را چگونه بخوانیم و نه خواننده. خواننده آزاد است متن را آن‌گونه که مایل است بخواند، اما در واقع، او با این کنش خود را به جای متن خوانده است. خوانشی که بر اساس اصول درونی خود متن باشد، خوانشی گفتمانی و علمی است و این همان چیزی است که احتمالاً نسل فرهیخته علمی و علاقه‌مند به مباحث روایی و موقعیت‌های روایی در جست‌وجوی آن است: «بگذار متن، خود، سخن بگوید!». *روایت‌شناسی کاربردی ...* تلاش دارد که این مهم را به ثمر برساند.

کتاب *روایت‌شناسی کاربردی* با عنایت پروردگار سامان یافت. اکنون که این کتاب به مرحله انتشار و عرضه به علاقه‌مندان رسیده است، وظیفه خود می‌دانم ضمن سپاس از همدلی و همراهی همه عزیزان فرهیخته‌ای که مرهون لطف و حمایت‌های‌شان هستم، صمیمانه از جناب آقای جلیل قاسمی که ایده منسجم کردن مقالات در قالب یک کتاب کاربردی را مطرح و نویسنده را در به سرانجام رساندن این مهم تشویق و دلگرم نمودند و نیز سرکار خانم فاطمه کواشی که از سر محبت و با بذل وقت و حوصله، زحمت ویرایش کتاب را متقبل شدند و در این زمینه اهتمامی ویژه ورزیدند، سپاسگزاری کنم. از خداوند بلندمرتبه سلامت و سعادت‌شان را مسئلت دارم.

علی عباسی

دانشیار گروه زبان و ادبیات فرانسه

دانشگاه شهید بهشتی

۱۳۹۲